

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук
Кафедра психології

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: «Психологія особистості»

на тему: **«ОСОБЛИВОСТІ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ
СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ
ВОЄННОГО ЧАСУ»**

Виконала: студентка групи С-9-24-Б1ПС(4,0 ддс)
освітньо-професійної програми «Психологія»

Батюк Олена Валеріївна

Керівник: канд. психол. наук

Коняєва Лілія Дмитрівна

Результат _____; дата _____

Перевірив _____

(Підпис) ПІБ викладача

Київ 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ	6
1.1. Уявлення про ціннісно-смилову сферу особистості та теоретичні підходи до її розуміння	6
1.2. Особливості становлення ціннісно-смилової сфери особистості у ранньому юнацькому віці	10
1.3. Вплив війни на смисложиттєві орієнтації старшокласників	15
Висновки до першого розділу.....	19
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ВОЄННОГО ЧАСУ	21
2.1. Організація та методи дослідження смисложиттєвих орієнтацій старшокласників	21
2.2. Аналіз результатів дослідження особливостей смисложиттєвих орієнтацій старшокласників в умовах невизначеності воєнного часу	25
Висновки до другого розділу.....	34
ВИСНОВОК	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	39
ДОДАТКИ	42

ВСТУП

Актуальність теми. Юність – надзвичайно складна, суперечлива стадія життєвого шляху людини. Вона, як відомо, закладає ціннісний фундамент особистості. Нові інтелектуальні можливості, які виникають в ранній юності, розширюють горизонти самосвідомості молодого людини. Саме в молодому віці людина починає цікавитися питаннями сенсу власного життя, питаннями власної самореалізації, професійної орієнтації тощо. Період старшого шкільного віку є одним із ключових етапів становлення особистості, під час якого відбувається активне формування світогляду, системи цінностей, життєвих планів і уявлень про майбутнє. Саме в цей час старшокласники здійснюють вибір професійного та життєвого шляху, формують власні життєві смисли та визначають особистісні пріоритети. Однак умови воєнного часу суттєво впливають на цей процес, змінюючи структуру життєвих цінностей, ускладнюючи планування майбутнього та посилюючи переживання тривоги, невизначеності й психологічної напруги. Воєнна ситуація створює специфічний соціально-психологічний контекст розвитку молоді. Старшокласники стикаються з досвідом небезпеки, втрат, інформаційного тиску, порушенням звичного способу життя та освітнього процесу. Усе це може впливати на їхню систему життєвих смислів, рівень осмисленості життя, мотивацію досягнення цілей та здатність будувати довгострокові життєві перспективи. Водночас наявність чітких смисложиттєвих орієнтацій може виступати важливим ресурсом психологічної адаптації, життєстійкості та особистісного розвитку в умовах кризи.

Морально-ціннісна проблематика особистості та суспільства загалом знаходиться у центрі громадських та наукових дискусій останнього часу. Особливості моральних цінностей молоді в індивідуальній свідомості та самосвідомості – завжди актуальна проблема психолого-педагогічної науки, що відображено в завданнях сучасної освіти, зафіксованих у її програмних документах. Проблематика смислу життя та смисложиттєвих орієнтацій

активно досліджувалася у працях зарубіжних і вітчизняних учених. Значний внесок у розробку теорії смислу життя зробили В. Франкл, А. Маслоу, К. Роджерс, І. Ялом та інші дослідники. У вітчизняній психології питання смисложиттєвих орієнтацій особистості розглядалися у працях С. Максименка, Т. Титаренко, О. Бондаренко та інших науковців. Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що морально-ціннісна самосвідомість як одне з найважливіших психологічних утворень самосвідомості не є стійкою структурою особистості підлітків, а її становлення залежить від умов їхнього виховання, моральної компетенції, соціального оточення (В. Аверин, А. Гармаєв, Л. Орбан-Лембрик).

Проте більшість досліджень здійснювалася у відносно стабільних соціальних умовах, тоді як особливості формування життєвих смислів у підлітків та старшокласників в умовах тривалої воєнної невизначеності залишаються недостатньо вивченими. Соціальна та психолого-педагогічна значущість, недостатня теоретична і практична розробленість проблеми ціннісних орієнтацій старшокласників зумовили вибір теми даного дослідження.

Об'єкт дослідження – ціннісно-сміслова сфера особистості у юнацькому віці.

Предмет дослідження – особливості смисложиттєвих орієнтацій особистості старшокласників в умовах невизначеності воєнного часу.

Мета роботи – здійснити теоретико-емпіричне дослідження особливостей смисложиттєвих орієнтацій старшокласників в умовах невизначеності воєнного часу.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. На основі теоретичного аналізу літератури з'ясувати сутність ціннісно-сміслової сфери особистості, визначити особливості її становлення у ранньому юнацькому віці та впливу війни на смисложиттєві орієнтації старшокласників.
2. Емпіричним шляхом виявити особливості смисложиттєвих орієнтацій особистості старшокласників в умовах невизначеності воєнного часу.

У дослідженні використані наступні методи:

- теоретичний аналіз, узагальнення та систематизація літературних джерел з досліджуваної проблеми;
- емпіричні: психологічне тестування з використанням наступних *методик*: тесту смисложиттєвих орієнтацій Д. А. Леонтєва, методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча.
- математична обробка та якісна інтерпретація отриманих даних.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводились в форматі оф-лайн у Старопетрівській ЗОШ I-III ступенів в с. Старі Петрівці Київської області. У дослідженні прийняли участь 12 осіб віком 15-16 років (7 хлопців та 5 дівчат), які є учнями 11 класу.

Структура курсової роботи зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загального висновку, списку використаних джерел (найменувань) та 3 додатків. Загальний обсяг роботи 44 сторінки, з них основного тексту 38 сторінок. Робота містить 3 таблиці. Список використаних джерел налічує 24 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ

1.1. Уявлення про ціннісно-смыслову сферу особистості та теоретичні підходи до її розуміння

У сучасній психологічній науці ціннісно-смыслова сфера особистості розглядається як складне, багаторівневе утворення, що виступає центральним ядром структури особистості та головним регулятором її життєдіяльності. Дана сфера інтегрує в собі індивідуальні цінності, життєві смисли та орієнтації, які визначають спрямованість поведінки, вибір життєвих цілей та способи їх досягнення. Розуміння природи ціннісно-смыислової сфери є критично важливим для дослідження розвитку старшокласників, оскільки саме в цей період відбувається активна кристалізація світоглядних позицій індивіда.

Теоретичний аналіз проблеми свідчить про розмаїття підходів до визначення змісту та структури даного феномену. С. О. Мотков визначає ціннісно-смыслову сферу як динамічну систему, що забезпечує змістовну наповненість життя людини. Автор підкреслює, що ціннісно-смыслова сфера особистості є функціональною системою, що інтегрує ціннісні орієнтації та смыслові структури, які виконують роль внутрішніх фільтрів сприймання дійсності та детермінують активність суб'єкта [8, с.105].

У контексті становлення майбутнього фахівця ціннісно-смыслова сфера виступає фундаментом професійного розвитку. О. В. Москаленко у своїх дослідженнях акцентує увагу на тому, що розвиток цієї сфери у студентів та молоді безпосередньо впливає на їхню здатність до самореалізації в обраній галузі. Вона розглядає ціннісно-смыслову сферу як «складне психологічне утворення, що відображає єдність когнітивних, емоційних та поведінкових

компонентів, спрямованих на досягнення та реалізацію життєво значущих цілей» [7, с. 87].

Зарубіжна психологічна думка пропонує екзистенційно-гуманістичний вектор розуміння даної проблеми. Фундатор логотерапії Віктор Франкл стверджував, що прагнення до пошуку та реалізації сенсу є основною рушійною силою людської поведінки. На його думку, людина не просто існує, а постійно вирішує, чим буде її існування в наступний момент. Зрілість особистості, за Франклом, виявляється у здатності брати на себе відповідальність за реалізацію знайденого сенсу [20, с. 109].

Абрахам Маслоу, розглядаючи ієрархію потреб, виводив ціннісно-сміслову сферу на рівень самоактуалізації. Він вказував на існування «Б-цінностей» (буттєвих цінностей), таких як істина, добро, краса, цілісність, які стають провідними мотивами для зрілої особистості. Для старшокласників, які перебувають на порозі дорослого життя, актуалізація цих цінностей є показником їхнього гармонійного розвитку [22, с. 457].

Важливим аспектом теоретичного аналізу є розмежування понять «цінність» та «смісл». У вітчизняній психології цінності часто розглядаються як соціально детерміновані орієнтири, тоді як смисли – як суто індивідуальні значення об'єктів чи подій для конкретної людини. В. А. Чечель зазначає, що ціннісно-смістова сфера є «простором перетину» суспільно значущих ідеалів та особистісних життєвих прагнень. Він підкреслює, що ціннісно-смістова сфера особистості виступає як складна ієрархізована система, що забезпечує єдність внутрішнього світу людини та її зовнішньої активності через процеси смислопородження та ціннісного вибору [18, с. 165].

Розвиток ціннісно-смістової сфери у студентському та старшому шкільному віці неможливий без врахування самосвідомості. Н. В. Чепелева розглядає ціннісні пріоритети як ядро самосвідомості, що визначає ідентичність особистості. Згідно з її поглядами, «ціннісні орієнтації інтегрують життєвий досвід людини, трансформуючи зовнішні соціальні вимоги у внутрішні

регулятори поведінки, що дозволяє особистості зберігати автономність та цілісність» [17, с. 112].

Особливий інтерес викликає структура ціннісно-сислової сфери. Більшість дослідників виділяють у ній такі компоненти: 1) когнітивний (знання про цінності, усвідомлення смислів); 2) емоційно-оцінний (ставлення до цінностей, переживання їхньої значущості); 3) поведінковий (реалізація цінностей у вчинках та життєдіяльності).

Н. М. Пилипенко зауважує, що ціннісні орієнтації є потужним чинником мотивації. Вона зазначає, що «вибір особистістю тих чи інших цінностей як пріоритетних визначає не лише вектор її розвитку, а й енергетичний потенціал активності, спрямованої на досягнення життєвих цілей» [11, с. 21].

У межах сучасної когнітивної психології ціннісно-сислова сфера розглядається через призму смислових конструктів (Дж. Келлі). Смысл виступає як засіб інтерпретації світу, що дозволяє людині прогнозувати події та діяти адекватно обставинам. Для старшокласників, які живуть в умовах високої невизначеності, сформованість таких конструктів є запорукою психологічної стійкості [21].

Н. Ю. Гребінь-Крушельницька пов'язує ціннісні орієнтації з мотивацією досягнення успіху. Вона стверджує, що «спрямованість особистості на високі життєві досягнення детермінована її внутрішньою ієрархією цінностей, де провідне місце посідають цінності саморозвитку, компетентності та соціального визнання» [2, с. 51].

Аналізуючи розвиток цієї сфери у підлітків, О. М. Грінцова наголошує на важливості соціального оточення та виховного впливу. Вона зазначає, що «процес формування ціннісно-сислової сфери підлітка носить інтерсуб'єктивний характер, де ключову роль відіграє діалог із дорослими та однолітками, що дозволяє молодій людині апробувати різні ціннісні моделі» [3, с. 4].

Важливо підкреслити динамічний характер ціннісно-сислової сфери, яка в сучасній психологічній науці розглядається не як фіксований набір констант, а

як відкрита система, що перебуває у стані постійної еволюції. Вона не є статичним утворенням, а постійно трансформується під впливом життєвих криз та значущих подій, що вимагають від суб'єкта перегляду базових життєвих засад. Психологічна природа цієї динамічності зумовлена необхідністю адаптації внутрішнього світу людини до мінливих умов соціокультурного середовища та викликів індивідуального буття.

Особливо гостро ця трансформація відбувається у юнацькому віці, який є сензитивним періодом для становлення світоглядної позиції. У цей час відбувається складний і подекуди болісний перехід від «запозичених» цінностей, що були інтерналізовані у дитинстві під впливом батьківської фігури та школи, до власних, вистражданих та усвідомлених орієнтирів. Цей процес часто супроводжується кризою ідентичності, коли підліток чи молода людина змушена піддавати сумніву попередні авторитети задля пошуку автентичного «Я».

Зрілість ціннісно-сміслової сфери у цьому контексті виявляється у здатності особистості не просто обирати готові зразки, а самостійно конструювати систему значущих для себе ідеалів. Як зазначає І. В. Панок, ціннісно-сміслові кореляти життєвих завдань особистості у студентському віці відображають процес інтеграції особистісного та професійного майбутнього, де провідним завданням стає узгодження ідеальних прагнень із реальними можливостями їх реалізації в обраному фаховому полі [10, с. 213].

Більше того, динаміка ціннісної сфери у ранньому юнацькому віці безпосередньо пов'язана із розвитком прогностичних здібностей особистості. Здатність проектувати власне майбутнє вимагає від старшокласника чи студента не лише розуміння того, «ким я хочу бути», а й «яким сенсом буде наповнене моє буття». Цей процес смислопородження є основою для формування життєвої стійкості, оскільки усвідомлені цінності стають внутрішнім ресурсом, що дозволяє витримувати зовнішній тиск та соціальну нестабільність.

У межах системно-суб'єктного підходу трансформація ціннісно-сміслової сфери розглядається як інструмент саморегуляції. Коли зовнішня ситуація

змінюється радикально (наприклад, в умовах соціальних криз чи воєнних дій), саме гнучкість смислових структур дозволяє індивіду знайти нові точки опори. Для старшокласників це особливо актуально, оскільки їхній ціннісний вибір закладає вектор професійного самовизначення на наступні десятиліття.

Таким чином, динамічність ціннісно-сислової сфери є не ознакою її нестабільності, а свідченням життєздатності та активності суб'єкта, який через постійний внутрішній діалог та рефлексію прагне до досягнення цілісності та автентичності свого існування [18, с. 165].

Отже, ціннісно-сислова сфера особистості - це вища регулятивна система, яка забезпечує осмисленість людського буття. Її вивчення вимагає інтегрованого підходу, який поєднує аналіз індивідуальних смислових структур, соціально-культурних цінностей та механізмів їх реалізації у життєтворчості. Для старшокласників формування цієї сфери є не лише умовою успішної соціалізації, а й фундаментом для розв'язання фундаментального завдання юності – пошуку відповіді на питання про сенс власного життя.

1.2. Особливості становлення ціннісно-сислової сфери особистості у ранньому юнацькому віці

Ранній юнацький вік (старший шкільний вік) у психологічній періодизації традиційно визначається як переломний етап, на якому завершується дитячий тип розвитку та закладаються фундаментальні основи дорослої особистості. Центральним новоутворенням цього періоду є формування життєвого плану, що неможливо без інтенсивного становлення ціннісно-сислової сфери. Саме в цей час відбувається перехід від ситуативних інтересів до стійких ціннісних орієнтацій, які стають внутрішнім стрижнем індивіда. [15, с. 42].

Процес становлення ціннісно-сислової сфери у старшокласників має виражений суб'єктивний характер. Як зазначає О. М. Гріньова, аналізуючи

розвиток підлітків, цей період характеризується активним пошуком ідентичності, де «ціннісно-смилова сфера особистості виступає як простір самоактуалізації, де через внутрішній діалог відбувається виокремлення власного "Я" із системи соціальних очікувань»[3, с. 3]. Становлення цінностей у цьому віці безпосередньо пов'язане з потребою у самовизначенні – не лише професійному, а й особистісному.

Важливим чинником, що детермінує розвиток ціннісної ієрархії старшокласника, є його мотиваційна спрямованість. Н. М. Пилипенко підкреслює, що ціннісні орієнтації здобувача освіти виступають не лише як результат виховання, а й як потужний чинник мотивації навчальної та позанавчальної активності. Вона зауважує, що «для раннього юнацького віку характерним є домінування цінностей, пов'язаних із майбутньою життєвою перспективою, що перетворює знання з об'єкта засвоєння на засіб досягнення особистісно значущої мети» [11, с. 24].

Однією з ключових особливостей цього віку є розширення часової перспективи. Старшокласник починає жити не лише теперішнім, а й майбутнім. У цьому контексті особливого значення набуває здатність до прогнозування. І. М. Ушакова та Г. Скидан, досліджуючи уявлення старших школярів про майбутнє, вказують на те, що ціннісна сфера є фундаментом, на якому будується образ завтрашнього дня. «Смилова наповненість образу майбутнього безпосередньо залежить від сформованості ціннісних пріоритетів, які дозволяють молодій людині виокремити пріоритетні життєві цілі серед безлічі альтернатив» [16, с. 99].

Теоретичний аналіз становлення ціннісної сфери вимагає звернення до поняття «смиложиттєвих орієнтацій». У ранньому юнацькому віці вони починають виконувати роль смыслового фільтра. Згідно з поглядами В. Сливки, ціннісно-смилова сфера є невід'ємною складовою професійного становлення, яке бере свій початок саме у старших класах. Професійний вибір старшокласника – це не просто вибір спеціальності, а акт смылопородження,

через який особистість заявляє про свої цінності та прагнення зайняти певне місце у соціальній структурі [13, с. 15].

Н. Ю. Гребінь-Крушельницька зауважує, що зрілість особистості виявляється у здатності протистояти деструктивним груповим цінностям на користь просоціальних та особистісно розвивальних орієнтирів [2, с. 53]. Дана теза підкреслює складність внутрішніх процесів, що відбуваються у психіці старшокласника, для якого характерною є надзвичайно висока чутливість до соціальних впливів та зовнішніх оцінок. Це створює специфічну амбівалентність ціннісно-сислової сфери: з одного боку, юнаки та дівчата демонструють гостре прагнення до автономії, емансипації від батьківського контролю та пошуку власного унікального шляху, а з іншого – вони відчують критичну потребу у приналежності до референтної групи та отриманні схвалення від однолітків. Така суперечність часто призводить до ціннісних конфліктів, де особистість змушена балансувати між конформізмом та автентичністю. Н. Ю. Гребінь-Крушельницька у своїх дослідженнях вказує на те, що ціннісні орієнтації у цей період виступають не просто пасивними переконаннями, а дієвим фактором розвитку мотивації досягнення успіху. Саме через прийняття конструктивних суспільних цінностей старшокласник формує вектор своєї майбутньої професійної та життєвої реалізації [2, с. 53].

У контексті становлення особистості в ранньому юнацькому віці, здатність виокремити власні смисли з-поміж нав'язаних ззовні стереотипів стає головним індикатором психологічної зрілості. Опір деструктивним груповим впливам вимагає від особистості розвиненої рефлексії та внутрішньої стійкості, що дозволяє інтегрувати просоціальні норми у власну структуру ідентичності. Таким чином, ціннісно-сислова сфера старшокласника стає тим динамічним полем, де через подолання соціальної залежності народжується суб'єктна позиція людини, здатна до самостійного вибору та відповідальності за власне майбутнє [8, с. 105].

Важливим структурним елементом ціннісно-сислової сфери у ранній юності є моральна свідомість. За Л. Кольбергом, цей вік відповідає переходу до

конвенційного та постконвенційного рівнів морального розвитку, де цінності починають базуватися на внутрішніх принципах справедливості та гуманності. В українській психологічній школі це питання часто розглядається через призму інтеріоризації культурних цінностей, де провідну роль відіграє самосвідомість. Як стверджує Н. В. Чепелева, «ціннісні пріоритети в структурі самосвідомості старшокласника виконують інтегруючу роль, поєднуючи розрізнені образи "Я" у цілісну ідентичність» [17, с. 115].

Динаміка становлення ціннісної сфери у 15-17 років також пов'язана із розвитком інтелектуальної рефлексії. Старшокласники стають здатними до теоретичного аналізу абстрактних понять (істина, свобода, честь), що дозволяє їм вибудовувати складні ієрархічні системи цінностей. Ерік Еріксон називав цей етап стадією боротьби між его-ідентичністю та змішанням ролей. Успішне проходження цієї стадії можливе лише за умови знаходження «своєї правди», тобто власних життєвих смислів [19, с. 232].

У межах суб'єктно-діяльнісного підходу особлива увага приділяється активності самої особистості у формуванні своєї ціннісної сфери. С. О. Мотков наголошує, що ціннісно-смилова сфера – це не просто відображення соціуму, а результат внутрішньої роботи людини. Для старшокласника ця робота полягає у критичному осмисленні соціального досвіду та перетворенні його на індивідуальні смислові структури, які стають «внутрішніми компасами» поведінки [8, с. 112].

Необхідно також враховувати гендерні особливості становлення ціннісної сфери у ранньому юнацькому віці, оскільки процес соціалізації та засвоєння культурних норм має певну специфіку для юнаків та дівчат. Дослідження показують, що дівчата-старшокласниці часто демонструють вищу спрямованість на цінності міжособистісної взаємодії, емпатії, духовності та саморозвитку. Для них характерним є вищий рівень рефлексії внутрішнього світу та прагнення до гармонізації стосунків із оточенням [6, с. 118]. У той же час, юнаки традиційно більше орієнтовані на інструментальні цінності: соціальний статус, матеріальний добробут, кар'єрне зростання та досягнення

конкретних результатів у зовнішній діяльності. Це зумовлено як біологічними факторами дозрівання, так і тривалим впливом патріархальних виховних моделей, що заохочують конкурентність у чоловіків та комунікативність у жінок.

Проте в сучасних умовах ці відмінності стають менш вираженими завдяки інтенсивній трансформації гендерних стереотипів у суспільстві та егалітаризації виховного процесу. Сучасні старшокласники обох статей все частіше демонструють конвергенцію ціннісних пріоритетів, де самореалізація та професійна компетентність стають універсальними смислами. Як зазначає В. А. Чечель, аналізуючи концептуальні основи розвитку ціннісно-сміслової сфери, індивідуальні відмінності в ієрархії смислів сьогодні часто превалюють над груповими гендерними ознаками. Ціннісно-сміслова сфера особистості в період ранньої юності відображає суб'єктивну спробу синтезувати традиційні ролі з новими соціальними викликами, де на перший план виходить особистісна автономія та право на індивідуальний життєвий сценарій незалежно від статі [18, с. 167].

Більше того, динаміка гендерних особливостей у ціннісній сфері старшокласників в Україні зараз зазнає додаткового впливу через екстремальні умови воєнного часу. Ситуація невизначеності змушує молодь – як юнаків, так і дівчат – переоцінювати цінності безпеки, патріотизму та громадянської відповідальності, що призводить до ще більшої нівеляції традиційних гендерних розбіжностей у їхній смисловій структурі [15, с. 3].

Підсумовуючи особливості розвитку у цей період, можна виділити кілька ключових векторів: 1) індивідуалізація: перехід від групових (колективних) до персоналізованих цінностей; 2) футуризація: спрямованість ціннісної сфери на реалізацію життєвих планів та професійних цілей; 3) ієрархізація: формування стійкої системи пріоритетів, де фундаментальні цінності починають домінувати над ситуативними потребами; 4) смислова інтеграція: об'єднання різних сфер життєдіяльності (навчання, дозвілля, сім'я) єдиною смисловою спрямованістю.

Розуміння цих процесів є базовим для подальшого аналізу того, як зовнішні кризові обставини (зокрема війна) впливають на вже закладені

механізми ціннісного становлення. Якщо у нормотипових умовах становлення цінностей відбувається через поступову соціальну інтеграцію, то в умовах екстремальних цей процес може або прискорюватися (через вимушене дорослішання), або деформуватися (через втрату життєвих орієнтирів) [4, с. 82].

Таким чином, ранній юнацький вік є критичною точкою у формуванні ціннісно-сміслового ядра особистості. Від того, наскільки успішно старшокласник вибудує власну систему смислів, залежить його подальша життєстійкість та здатність до продуктивного дорослого життя.

1.3. Вплив війни на смисложиттєві орієнтації старшокласників

Сучасна соціокультурна ситуація в Україні, зумовлена тривалою повномасштабною агресією, кардинально змінює умови соціалізації підростаючого покоління. Для старшокласників, чия ціннісно-сміслова сфера перебуває у стані активного формування, війна стає не просто зовнішнім фоном, а потужним детермінуючим фактором, що переформатовує життєві пріоритети, часову перспективу та базові екзистенційні установки. Смисложиттєві орієнтації в умовах воєнної загрози трансформуються з теоретичних категорій у реальні інструменти виживання та адаптації.

Психологічний вплив війни на старшокласників має багатогранний характер. Перш за все, він руйнує базове почуття безпеки («базову довіру до світу»), що є фундаментом для побудови будь-яких життєвих планів. В умовах невизначеності смисложиттєві орієнтації виконують захисну функцію, дозволяючи особистості зберігати цілісність попри травматичний досвід. Як зазначає Т. М. Титаренко, аналізуючи виклики війни для особистості, зіткнення з межовими ситуаціями змушує людину до прискореного самовизначення, де на зміну побутовим цінностям приходять цінності вищого порядку – життя, свободи, національної приналежності та взаємодопомоги [14, с. 5].

Однією з найбільш помітних трансформацій у цей період є зміна структури людських цінностей на соціально-психологічному рівні. В. Сіткар та С. Сіткар підкреслюють, що війна виступає каталізатором переоцінки значущості соціальних зв'язків та громадянської ідентичності. У воєнний час спостерігається зсув від цінностей індивідуального успіху та споживання до цінностей колективного виживання, солідарності та патріотизму, що стає основою для формування нової смислової вертикалі молоді [12, с. 75].

Для старшокласників війна створює ситуацію «вимушеного подолання», де вибір життєвого шляху часто коректується не власними уподобаннями, а зовнішніми обставинами (міграція, втрата домівки, економічна нестабільність). Проте, парадоксальним чином, саме ці обставини можуть сприяти зростанню особистісної зрілості. Досліджуючи вплив війни на психіку студентів та молоді, Н. С. Коструба та З. Б. Поліщук вказують на те, що особистісна зрілість у кризових умовах виявляється у здатності до пошуку нових смислів діяльності. Криза, спричинена війною, стає точкою біфуркації, де руйнація старих смислів відкриває можливість для розбудови стійкішої ціннісної системи, орієнтованої на розвиток стійкості (resilience) та активну допомогу іншим [5, с. 342].

Окремої теоретичної та практичної уваги в контексті воєнних реалій заслуговує трансформація часової перспективи старшокласників як фундаментальної складової їхньої ціннісно-смислової сфери. У психологічній нормі ранній юнацький вік характеризується інтенсивним розширенням часового горизонту та вираженою спрямованістю у далеке майбутнє, що пов'язано з процесами професійного та особистісного самовизначення. Проте війна як гранична екзистенційна ситуація радикально деформує цей часовий континуум, спричиняючи ефект «звуження» або «заморожування» часового горизонту. Для багатьох старшокласників майбутнє стає джерелом тривоги, що змушує психіку переходити в режим функціонування «тут і зараз», де домінують стратегії негайного виживання в теперішньому часі [9, с. 134].

Ця трансформація часто супроводжується втратою цілісності життєвого шляху, коли минулий досвід здається неактуальним, а майбутнє – заблокованим

зовнішньою загрозою. Однак, згідно з поглядами представників екзистенційної психології, саме здатність мріяти та планувати майбутнє попри деструктивні обставини стає потужним актом опору травмі та інструментом подолання екзистенційної фрустрації. У цьому контексті переформатування часових орієнтирів виступає не лише як наслідок стресу, а й як механізм адаптації та пошуку нових точок опори.

Як зазначають І. М. Ушакова та Г. Скидан, досліджуючи динаміку свідомості молоді в умовах воєнного стану, уявлення старших школярів про своє майбутнє стають складними та парадоксальними: вони є більш прагматичними й реалістичними в побутових питаннях і водночас ідеалізованими в аспекті загальнонаціональної перемоги та подальшої відбудови. Автори підкреслюють, що «смісложиттєві орієнтації на майбутнє у старшокласників тепер тісно переплетені з ідеєю служіння суспільству та відновлення країни, що додає їхньому життю особливої значущості» [16, с. 100].

Теоретично це можна пояснити феноменом «трансценденції особистого майбутнього», коли індивідуальні плани (освіта, кар'єра) інтегруються у великий колективний смисл – долю держави. Таке злиття особистих та надперсональних цілей дозволяє підліткам вийти за межі травматичного переживання власної безпорадності. Більше того, за Л. Коттлом та Т. Коттлом, часова перспектива у цей період стає «густою» та насиченою: кожна дія в теперішньому сприймається через призму її значущості для наближення миру. Отже, трансформація часової орієнтації від індивідуалістичного планування до соціально-орієнтованого прогнозування є ключовим індикатором прискореного дорослішання та формування громадянської зрілості старшокласників в умовах війни [5, с. 345].

Вплив війни також проявляється у загостренні потреби у справедливості та правді. Ціннісно-сміслова сфера старшокласників стає більш радикальною: розмиті категорії «добра» і «зла» набувають чітких контурів. С. О. Мотков у своїй концепції ціннісно-сміслової сфери вказує, що зовнішні екстремальні умови «перевіряють» смислові структури на міцність. Якщо цінності були

поверхневими, вони руйнуються, якщо ж вони були інтегровані в ідентичність – вони стають опорою для психічного виживання [8, с. 118].

Важливим аспектом є також розвиток прогностичних здібностей у контексті воєнних загроз. Здатність передбачати наслідки подій та планувати безпекову поведінку стає частиною ціннісної орієнтації на збереження життя. Старшокласники, які раніше були орієнтовані переважно на розваги та соціалізацію, тепер змушені включати у свою смислову систему поняття «відповідальності за близьких» та «цивільної оборони».

Таким чином, можна виділити кілька ключових напрямків впливу війни на смисложиттєві орієнтації старшокласників:

1. *Аксіологічна ревізія*: перехід від цінностей самопрезентації до цінностей буття та автентичності.
2. *Смислова консолідація*: посилення національної та громадянської ідентичності як смислоутворюючого ядра.
3. *Екзистенційне дорослішання*: прискорений розвиток відповідальності та здатності приймати складні життєві рішення.
4. *Трансформація професійних намірів*: зростання престижності професій, пов'язаних із допомогою, безпекою та відбудовою (медицина, психологія, інженерія).

Слід зазначити, що тривале перебування в умовах воєнної невизначеності може призводити і до деструктивних наслідків, таких як смисловий вакуум або апатія (екзистенційна фрустрація за В. Франклом). Це стається тоді, коли особистість не може знайти відповіді на питання «навіщо?» у ситуації абсурдного насильства. Тому завданням психологічного супроводу старшокласників є допомога у знаходженні конструктивних смислів навіть у найтемніші часи [1, с. 112].

Отже, вплив війни на смисложиттєві орієнтації старшокласників є глибоким і всеохоплюючим. Він не лише створює ризики для психічного здоров'я, а й виступає потужним стимулом для особистісного зростання, формування стійкої ціннісної позиції та справжньої громадянської зрілості.

Висновки до першого розділу

У межах першого розділу на основі комплексного теоретико-методологічного аналізу було розкрито сутність ціннісно-сислової сфери особистості як фундаментального інтегративного утворення, що становить ядро психологічної структури індивіда. Сучасна психологічна наука розглядає цей феномен як вищу регулятивну систему, що визначає загальну спрямованість життєдіяльності, вибір стратегічних цілей та способів їх реалізації. З'ясовано, що дослідження цієї сфери здійснюється в межах різних наукових парадигм: екзистенційно-гуманістичний напрям акцентує увагу на прагненні до сенсу як головній рушійній силі розвитку, системно-суб'єктний підхід визначає її як динамічний «внутрішній фільтр» сприймання дійсності, а когнітивний підхід розглядає смисли як інструменти структурування досвіду та прогнозування майбутнього. Структурна цілісність цієї сфери забезпечується єдністю когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів.

Встановлено, що ранній юнацький вік є критичним переломним етапом, на якому відбувається зміна типу розвитку від дитячого до дорослого. Ключовим психологічним новоутворенням цього періоду є формування цілісного життєвого плану та інтенсивна ієрархізація особистісних цінностей. Цей процес супроводжується активним пошуком ідентичності, зміною зовнішніх інтерналізованих норм на власні рефлексовані смисли та суттєвим розширенням часового горизонту, де професійне самовизначення постає як акт свідомого смислопородження. Попри наявність певної гендерної специфіки, де дівчата традиційно більше орієнтовані на цінності міжособистісної взаємодії, а юнаки — на інструментальні досягнення, у сучасному суспільстві спостерігається тенденція до універсалізації ціннісних пріоритетів навколо ідей автономії та відповідальності.

Особливого значення набуває той факт, що війна виступає не просто зовнішнім стресовим фактором, а граничною екзистенційною ситуацією, яка радикально деформує смислову вертикаль старшокласників. Під деструктивним

впливом воєнної невизначеності відбувається аксіологічна ревізія, що полягає у знеціненні споживчих орієнтирів на користь фундаментальних цінностей життя та безпеки. Водночас спостерігається специфічне звуження часової перспективи, коли майбутнє стає джерелом тривоги, що змушує психіку фокусуватися на стратегіях виживання «тут і зараз». Проте інтеграція національної ідентичності та патріотизму в структуру особистості стає потужним ресурсом життєстійкості, що дозволяє підліткам долати загрозу екзистенційного вакууму та сприяє їхньому прискореному дорослішанню.

Таким чином, ціннісно-сміслова сфера старшокласників у воєнний час постає як динамічна система, що перебуває під подвійним тиском внутрішніх вікових криз та зовнішніх загроз. Її успішне становлення є запорукою не лише індивідуального психічного здоров'я молоді, а й майбутньої життєздатності всього суспільства. Вивчення цих теоретичних особливостей створює необхідний науковий підґрунт для переходу до емпіричного етапу дослідження, представленого у наступному розділі роботи, де виявлені закономірності будуть перевірені за допомогою психодіагностичного інструментарію.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ВОЄННОГО ЧАСУ

2.1. Організація та методи дослідження смисложиттєвих орієнтацій старшокласників

У першому розділі було теоретично окреслено сутність особливостей смисложиттєвих орієнтацій старшокласників в умовах невизначеності воєнного часу, їх основні особливості. Отримані теоретичні висновки потребують емпіричної перевірки на вибірці респондентів, які перебувають на території України в умовах воєнного часу. Саме тому в цьому підрозділі висвітлено методичні засади емпіричного дослідження.

Емпіричне дослідження проводилося у три етапи.

На *підготовчому* етапі було проаналізовано наукову літературу з особливостей смисложиттєвих орієнтацій старшокласників в умовах невизначеності воєнного часу з метою підбору відповідних психодіагностичних методик. Здійснено огляд наявних валідизованих інструментів для діагностики ціннісно-сислової сфери особистості. На основі аналізу було підібрано дві взаємодоповнювальні методики. Також на цьому етапі було сформовано вибірку респондентів, визначено критерії включення та виключення з дослідження, розроблено бланки до методик для проведення опитування в офлайн-форматі.

На *діагностичному* етапі, який проводився у квітні 2026 року в Старопетрівській ЗОШ I-III ступенів в с. Старі Петрівці Київської області серед учнів 11 класів, було безпосередньо організовано та проведено емпіричне дослідження, спрямоване на виявлення особливостей смисложиттєвих орієнтацій старшокласників в умовах невизначеності воєнного часу. Збір емпіричних даних здійснювався в офлайн-форматі, що дало змогу

стандартизувати подання запитань та оперативно отримати відповіді. В дослідженні прийняло участь 12 учнів з 11 класу. Участь у дослідженні була добровільною та анонімною. Перед початком проходження дослідження учасники були проінформовані про умови участі та конфіденційність, що відповідало базовим етичним вимогам до організації психологічного дослідження.

На *аналітичному* етапі здійснено математичну обробку отриманих емпіричних даних, їх кількісний та якісний аналіз, а також інтерпретацію результатів відповідно до завдань дослідження та теоретичних положень, обґрунтованих у першому розділі роботи.

До вибірки були включені особи, які відповідали таким критеріям: вік від 15 до 16 років включно, добровільна згода на участь у дослідженні та проживання на території України впродовж останніх шести місяців до моменту проходження опитування. Відповідно до зазначених критеріїв, у дослідженні взяли участь 12 осіб віком від 15 до 16 років. За статевою ознакою вибірка була розподілена таким чином: 7 хлопців та 5 дівчат. Респонденти належали до одного 11 класу.

Психодіагностичний інструментарій дослідження склали два взаємодоповнювальні опитувальники, кожен з яких спрямований на вимірювання окремого конструкта дослідження: методика діагностики цінносних орієнтацій особистості М. Рокича та тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д.О. Леонтєва.

Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонтєва [24], є однією з найвідоміших методик у психології для дослідження того, наскільки людина відчуває своє життя осмисленим, керованим і цілісним. Дана методика ґрунтується на ідеї, що сенс життя проявляється не як абстрактна філософська категорія, а як психологічна структура, яка впливає на мотивацію, вибір і поведінку людини. Тест СЖО використовується для оцінки того, як людина сприймає власне життя та оцінює його результативність. Як вона відчуває

контроль над подіями та бачить цілі та перспективи майбутнього. Тест дозволяє виміряти кілька ключових параметрів:

1. Цілі в житті – наскільки людина має зрозумілі та значущі життєві орієнтири в майбутньому.
2. Процес життя – чи сприймається теперішнє життя як емоційно насичене і цікаве.
3. Результативність життя – задоволеність уже прожитим життям і досягненнями.
4. Локус контролю – Я – відчуття власної здатності впливати на події.
5. Локус контролю – життя – переконання, що життя загалом є керованим і підконтрольним, а не випадковим [24].

На основі цих шкал формується загальний показник осмисленості життя. Методика дозволяє оцінити рівень психологічної зрілості особистості, наявність або відсутність життєвих цілей, ступінь внутрішньої визначеності, відчуття контролю над власним життям.

При проведенні цієї методики респондентам було запропоновано пару протилежних тверджень (всього 20). Завдання – вибрати одне з двох тверджень, яке, на думку респондента, більше відповідає дійсності, і відзначити одну з цифр 1, 2, 3, залежно від того, наскільки він впевнений у виборі (або 0, якщо обидва твердження на погляд респондента однаково вірні). За результатами проходження тесту проводиться аналіз та інтерпретація отриманих даних на основі яких робляться висновки. Високі показники свідчать про те, що людина має чіткі цілі, відчуває контроль і задоволення життям. Низькі показники вказують на можливі кризи смислу, невизначеність, відчуття втрати контролю або незадоволення життям.

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча визначає змістовний бік спрямованості особистості й становить основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції й «філософії життя». Це одна з базових психодіагностичних технік, яка дозволяє «зазирнути» в ядро

особистості – її систему цінностей, тобто те, що реально визначає вибір, поведінку і життєві рішення людини. Методику розробив американський психолог Мілтон Рокіч. В її основі закладана проста, але дуже показова процедура: людині дають два списки по 18 цінностей, які потрібно проранжувати за значущістю (від найважливішої до найменш важливої) [23].

М. Рокіч розрізняє два класи цінностей:

- термінальні – переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути (щасливе сімейне життя, свобода, любов, матеріальне благополуччя, розвиток, самореалізація тощо);
- інструментальні – переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації, тобто як саме людина досягає своїх цілей (через чесність, відповідальність, незалежність, самоконтроль, сміливість тощо) [23]. Такий розподіл відповідає традиційному розподілу на цінності-цілі й цінності-засоби.

Перевагою методики є універсальність, зручність і економічність у проведенні обстеження й обробці результатів, а також гнучкість – можливість варіювати як стимульний матеріал (списки цінностей), так і інструкції.

Особливу роль в проведенні даної методики відіграє мотивація діагностики, добровільний характер тестування й наявність контакту між психологом і випробуваним. Методику не рекомендується застосовувати з метою відбору й експертизи. Можливе проведення групового тестування.

При проведенні даної методики респондентам пред'являлося два списки цінностей (по 18 у кожному) на картках (порядкові номери зазначалися на оборотному боці картки). У списках випробуваний привласнював кожній цінності ранговий номер, а картки розкладав одну за одною по значимості для нього. Спочатку пред'являвся набір термінальних (список А), а потім набір інструментальних (список Б) цінностей.

Отже, методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча дозволяє виявити ієрархію цінностей. Це важливий аспект, бо поведінку визначає саме пріоритет, а не перелік цінностей. Методика виявляє спрямованість особистості, її

внутрішні конфлікти, узгодженість «цілей» і «засобів», тобто показує реалістичність життєвої стратегії.

Наступним кроком нашого дослідження був аналіз та інтерпретація отриманих даних.

2.2. Аналіз результатів дослідження особливостей смисложиттєвих орієнтацій старшокласників в умовах невизначеності воєнного часу

Першим етапом нашого дослідження є аналіз смисложиттєвих орієнтацій особистості, які в психології розглядаються як складна ієрархічна система, що визначає вектор життєвого шляху та рівень психологічного благополуччя індивіда. Для старшокласників питання сенсу життя набуває особливої гостроти, оскільки вони перебувають на порозі дорослості – етапі, що вимагає самостійного вибору цілей та прийняття відповідальності за власне майбутнє.

В умовах воєнної невизначеності смислова сфера підлітків зазнає трансформацій: звичні життєві перспективи можуть втрачати чіткість, а базове відчуття контролю над подіями суттєво знижуватися. Саме тому вивчення того, як учні випускних класів знаходять сенси та оцінюють результативність свого життя сьогодні, є критично важливим для розуміння їхньої адаптації до кризових обставин.

Для реалізації цього завдання нами було використано *тест «Смисложиттєві орієнтації» (СЖО) Д. Леонтьєва* [24].

Після проведення математичної обробки сирих балів та зіставлення їх із тестовими нормами (з урахуванням статевих відмінностей), ми отримали загальну картину осмисленості життя у групі одинадцятикласників.

Таблиця 2.1

Відсотковий розподіл старшокласників за рівнями прояву показників осмисленості життя

Шкали	Рівень виразності		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
	Кількість осіб у (%)		
Цілі у житті	16,70%	66,60%	16,70%
Процес життя	8,30%	58,40%	33,30%
Результат життя	16,70%	75,00%	8,30%
Локус контролю Я	8,30%	83,40%	8,30%
Локус контролю життя	16,70%	50,00%	33,30%
Загальний показник СЖО	16,70%	66,60%	16,70%

Аналіз результатів емпіричного дослідження дозволяє констатувати, що загальний показник осмисленості життя у переважній більшості одинадятикласників (66,6%) відповідає середньому рівню виразності. Отримані дані свідчать про наявність у підлітків сформованої системи життєвих орієнтирів, яка виступає фундаментом для адаптації до складних умов воєнного стану, попри перебування їхнього внутрішнього психологічного ресурсу в стані значної напруги. Аналогічний розподіл зафіксовано за шкалою цілей у житті, де переважання середнього рівня (66,6%) підтверджує наявність у випускників планів на майбутнє щодо подальшого навчання та кар'єрного самовизначення, хоча в ситуації загальної соціальної невизначеності ці орієнтири часто сприймаються суб'єктами як короткострокові або недостатньо стійкі.

Найбільш вагомим показником у досліджуваній групі став локус контролю Я, який у 83,4% респондентів знаходиться на середньому рівні, що є свідченням високої особистісної зрілості старшокласників та їхньої віри у власну здатність приймати самостійні рішення й контролювати життєдіяльність. Водночас виявлено критичні тенденції за шкалами процесу життя та локусу контролю життя, де зафіксовано третину досліджуваних з низьким рівнем цих показників (по 33,3% відповідно). Такий стан безпосередньо відображає

деструктивний вплив війни, внаслідок якого підлітки відчувають труднощі в отриманні емоційного задоволення від щоденних подій через хронічний стрес, а також гостро переживають неможливість підпорядкувати зовнішні події та загальну безпекову ситуацію власному свідомому контролю.

Аналіз результатів за шкалою «Цілі в житті» показав, що переважна більшість одинадцятикласників (66,6%) мають середній її рівень виразності. Це свідчить про наявність у підлітків планів на майбутнє та цільових орієнтирів, які надають їхньому життю спрямованості. Проте 16,7% осіб мають низький рівень за цією шкалою, що в умовах війни може вказувати на переживання екзистенційної кризи та труднощі у довгостроковому плануванні через стан постійної невизначеності.

За шкалою «Процес життя» третина опитаних (33,3%) продемонструвала низький рівень. Це означає, що значна частина підлітків не сприймає своє теперішнє життя як емоційно насичене та цікаве. Повсякденність в умовах воєнного стану часто сприймається як рутинна або тривожна, що знижує задоволеність моментом «тут і зараз».

Показники шкали «Результативність життя» є досить оптимістичними: 75% респондентів мають середній її рівень, а 16,7% осіб – високий. Це вказує на те, що старшокласники позитивно оцінюють свій пройдений етап життя (навчання в школі, особисті досягнення) і вважають його осмисленим, що слугує для них внутрішньою опорою.

Особливої уваги заслуговує шкала «Локус контролю Я», де переважна більшість старшокласників (83,4%) виявила середній рівень. Це свідчить про те, що підлітки сприймають себе як достатньо сильних особистостей, які мають свободу вибору та здатні брати на себе відповідальність за власні вчинки. Це корелює з нашими даними за методикою Рокіча, де «відповідальність» зайняла високе місце.

Водночас за шкалою «Локус контролю життя» (керуваність життям) спостерігається суперечлива картина: 33,3% мають низький рівень. Це свідчить про переконаність підлітків у тому, що життя значною мірою підвладне

зовнішнім обставинам (війні, фатальності), а не лише їхній волі. Тобто вони вірять у себе («Локус Я»), але не вірять у можливість контролювати хаотичний світ навколо («Локус життя»).

Отже, смисложиттєві орієнтації старшокласників в умовах воєнного часу характеризуються збереженням загальної осмисленості життя на середньому рівні, проте з чітким акцентом на внутрішній саморегуляції. Головна особливість полягає у розриві між вірою у власні сили та відчуттям некерованості зовнішніми подіями. Підлітки намагаються «тримати стрій» через відповідальність та чесність, але водночас відчують емоційне знецінення щоденного процесу життя через стрес. Низькі показники за шкалою процесу життя та керованості подіями є прямим психологічним наслідком життя в умовах війни, що потребує подальшої психологічної підтримки, спрямованої на розвиток життєстійкості та пошук сенсів навіть у кризових ситуаціях.

Для діагностики *ціннісно-сислової сфери* старшокласників нами було обрано *методику «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча* [23], яка базується на прямому ранжуванні списку цінностей. Отримані результати за цією методикою піддавались кількісному аналізу (розрахунок середньогрупового рангу) та якісній інтерпретації шляхом групування цінностей у змістовні блоки: особистісні, професійні та суспільні цінності. Такий підхід дозволив не лише виявити пріоритети старшокласників, а й вловити індивідуальні та групові закономірності їхнього психосоціального розвитку під час війни.

Зробивши прорахунок та аналіз відповідей респондентів, ми встановили середньогрупові показники рангів термінальних та інструментальних цінностей для групи учнів 11-го класу. У ході дослідження було виявлено, що найбільш пріоритетними для старшокласників в умовах невизначеності воєнного часу є такі термінальні цінності: 1 місце – здоров'я, 2 місце – кохання (духовна та фізична близькість), 3 місце – матеріально забезпечене життя, 4 місце – впевненість у собі, 5 місце – наявність хороших і вірних друзів.

При цьому в кінці ієрархічного списку опинилися такі орієнтири: 18 місце – розваги, 17 місце – щастя інших, 16 місце – краса природи та мистецтва (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Ієрархічна структура термінальних цінностей старшокласників
(Середнє значення рангу для групи з 12 учнів 11-го класу)

Ранг	Термінальні цінності (Цінності-цілі)	Середньогруповий ранг
1	Здоров'я	7,5
2	Любов (духовна й фізична близькість)	7,6
3	Матеріально забезпечене життя	8,3
4	Упевненість у собі	9
5	Наявність гарних і вірних друзів	9,2
6	Воля (самостійність, незалежність)	9,3
7	Активне діяльне життя	9,5
8	Цікава робота	9,6
9	Щасливе сімейне життя	9,7
10	Розвиток (робота над собою)	10
11	Продуктивне життя	10,1
12	Життєва мудрість	10,2
13	Творчість	10,4
14	Пізнання	10,6
15	Суспільне визнання	11,1
16	Краса природи й мистецтва	11,4
17	Щастя інших	12,8
18	Розваги	13

На нашу думку, така структура термінальних цінностей безпосередньо відображає реалії воєнного стану. Вихід на перші позиції цінностей здоров'я та матеріального добробуту свідчить про актуалізацію базових екзистенціальних потреб, оскільки в умовах війни фізичне виживання та ресурсна стабільність стають фундаментом безпеки. Високий ранг кохання та дружби цілком

відповідає психологічним особливостям раннього юнацького віку, де емоційна близькість та підтримка однолітків виступають головним внутрішнім ресурсом для подолання стресу.

Водночас низька значущість розваг та «щастя інших» вказує на те, що старшокласники змушені економити власні психологічні ресурси, фокусуючись на особистісному виживанні та підтримці найближчого оточення, а не на абстрактних чи альтруїстичних ідеалах. Це підтверджує наше припущення про трансформацію ціннісної сфери підлітків під впливом тривалої соціальної напруги та невизначеності.

Аналіз ієрархічної структури інструментальних цінностей (цінностей-засобів) учнів 11-го класу продемонстрував, що пріоритетними для них є: 1 місце - чесність (правдивість), 2 місце - відповідальність (почуття обов'язку), 3 місце - вихованість, 4 місце - незалежність та 5 місце - життєрадісність. Натомість найменш значущими виявилися непримиренність до недоліків у собі та інших (18 місце), ефективність у справах (17 місце) та високі запити (16 місце) (табл. 2.3). Така ієрархія інструментальних цінностей старшокласників відображає, з одного боку, високі моральні стандарти (чесність, відповідальність), а з іншого – вікові особливості, пов'язані з потребою в автономії (незалежність). Висока позиція життєрадісності підтверджує, що почуття гумору виступає важливим ресурсом для розвитку взаємин та дієвим механізмом дистанціювання від страхів в ускладнених умовах існування під час війни. Позитивним є той факт, що для старшокласників не є важливими високі запити та непримиренність до недоліків, що вказує на їхню здатність задовольнятися необхідним у кризових обставинах та виявляти більшу толерантність до себе та світу. Проте низький ранг ефективності у справах свідчить про певні труднощі в реалізації продуктивної діяльності, що зумовлено загальним станом невизначеності.

Таблиця 2.3

Ієрархічна структура інструментальних цінностей старшокласників
(Засоби, якими ваші однокласники досягають мети).

Ранг	Інструментальні цінності (Цінності-засоби)	Середньогруповий ранг
1	Чесність (правдивість, щирість)	6,4
2	Відповідальність (почуття обов'язку)	8
3	Вихованість (гарні манери)	8,3
4	Незалежність (здатність діяти самостійно)	8,6
5	Життєрадісність (почуття гумору)	9,1
6	Освіченість (широта знань)	9,4
7	Самоконтроль (стриманість)	9,6
8	Сміливість у відстоюванні своєї думки	9,8
9	Раціоналізм (обмірковані рішення)	10
10	Акуратність (порядок у справах)	10,2
11	Терпимість (до поглядів інших)	10,3
12	Чуйність (дбайливість)	10,5
13	Широта поглядів	10,6
14	Тверда воля (вміння наполягти на своєму)	10,8
15	Ретельність (дисциплінованість)	11,2
16	Високі запити	11,5
17	Ефективність у справах	12,7
18	Непримиренність до недоліків	13,5

Ієрархічний розподіл інструментальних цінностей учнів 11-го класу відображає, з одного боку, їхні високі моральні пріоритети (чесність, відповідальність, вихованість), а з іншого – вікові особливості, притаманні ранній юності (незалежність, здатність самостійно приймати рішення). На нашу думку, висока позиція життєрадісності (5 місце) в ієрархії цінностей одинадцятикласників свідчить про те, що почуття гумору є критично важливим у цьому віці для побудови стосунків з однолітками. В умовах воєнного стану воно виконує роль потужного психологічного ресурсу, який дозволяє знижувати рівень стресу, дистанціюватися від страхів та зберігати емоційну стійкість в ускладнених умовах існування.

Позитивним показником є те, що для випускників не є пріоритетними високі запити та непримиренність до недоліків (16 та 18 місця відповідно). Це вказує на те, що в умовах війни молодь навчається адаптуватися до реальних можливостей, задовольнятися необхідним для життя та стає більш гнучкою у своїх вимогах до світу. Проте аналіз результатів виявив певне протиріччя: цінність терпимості до поглядів та думок інших людей (вміння прощати помилки) посідає низьку позицію (11 місце). Така тенденція може бути пов'язана з притаманним юнацькому віку максималізмом, який загострюється в кризові періоди. Окрім того, в умовах довготривалого стресу воєнного часу спостерігається певне «емоційне вигорання», що призводить до зниження здатності до емпатії та толерантності у міжособистісній взаємодії. Це підкреслює необхідність психологічної підтримки старшокласників, спрямованої на розвиток комунікативної гнучкості та відновлення емоційних ресурсів.

Наступним етапом нашого дослідження став аналіз взаємозв'язку між ціннісними орієнтаціями та показниками осмисленості життя старшокласників. Зробивши інтерпретацію та прорахунок відповідей респондентів за обома методиками, ми отримали можливість побачити цілісну психологічну картину внутрішнього світу учнів 11-го класу в умовах воєнної невизначеності.

Результати аналізу свідчать, що загальний показник осмисленості життя у 66,6% одинадцятикласників відповідає середньому рівню, що підтверджує збереження підлітками здатності до пошуку та реалізації життєвих сенсів навіть у кризових умовах воєнного стану. Проте детальна декомпозиція субшкал за методикою СЖО вказує на наявність специфічних деструктивних трансформацій смислової сфери. Зокрема, у третини респондентів (33,3%) зафіксовано низький рівень за шкалою «Процес життя», що відображає гострий дефіцит емоційної насиченості сьогодення. Даний факт безпосередньо пов'язаний з ієрархією термінальних цінностей за М. Рокічем, де цінність «Розваги» посіла останнє (18-те) місце. Це дозволяє стверджувати, що старшокласники сприймають повсякденність не як простір для радості чи

спонтанності, а виключно як середовище для адаптації та виживання. Аналогічна частка опитаних (33,3%) демонструє низьку переконаність у керованості життям, що є прямим наслідком війни, коли зовнішні загрози та непередбачуваність подій нівелюють суб'єктивну можливість впливати на власну долю.

Подальше порівняння діагностичних показників дозволило виявити стратегію «екзистенційної стійкості» старшокласників. Виражена спрямованість на внутрішній контроль своєї особистості (у 83,4% осіб на середньому рівні шкала «Локус контролю Я») знаходить своє підтвердження у домінуванні етичних інструментальних цінностей: чесності (1 місце) та відповідальності (2 місце). Таким чином, спостерігається компенсаторний механізм: неможливість керувати глобальними зовнішніми подіями старшокласники врівноважують через посилення свідомого контролю над власною поведінкою та моральним вибором. У цьому контексті фундаментальний сенс життя для сучасного одинадятикласника зміщується з площини зовнішніх досягнень у площину збереження особистої гідності та сумлінного виконання обов'язків перед значущими іншими.

Якісна інтерпретація соціально-психологічного контексту вказує на те, що головними ресурсами, які забезпечують позитивну оцінку результативності життя (яка у 91,7% вибірки знаходиться у межах норми та високих значень), є сфера міжособистісної взаємодії. Високі ранги цінностей кохання (2 місце) та наявності вірних друзів (5 місце) свідчать про те, що саме міцні соціальні зв'язки виступають стабілізуючим чинником, завдяки якому молодь оцінює свій життєвий досвід як успішний. Разом із тим, зафіксована низька значущість творчості (13 місце) та «щастя інших» (17 місце) у поєднанні з помірними балами за шкалою цілей у житті вказує на специфічне звуження часового горизонту. Така зосередженість на короткострокових цілях, таких як безпека та вступ до навчального закладу, є закономірною захисною реакцією психіки на тривалий екзистенційний стрес, що спонукає особистість фокусуватися на стратегіях негайного опанування реальності.

Узагальнюючи результати проведеного емпіричного дослідження, можна стверджувати, що в умовах воєнної невизначеності відбувається суттєва трансформація ціннісно-сислової сфери особистості старшокласника. Спостерігається виражений зсув пріоритетів від цінностей саморозвитку, пізнання та творчості до фундаментальних цінностей збереження, таких як фізичне і психічне здоров'я та матеріальна безпека, що поєднуються з високою етичною стійкістю – чесністю та відповідальністю. Попри збереження загального рівня осмисленості життя, старшокласники стикаються зі специфічним дефіцитом емоційної насиченості в теперішньому моменті та відчуттям неможливості контролювати глобальні життєві події.

Основним ресурсом адаптації у цій ситуації виступає внутрішня опора, що виражається через високу суб'єктивну відповідальність (Локус контролю Я) та фокусування на мікросоціальному оточенні, зокрема на цінностях кохання та вірної дружби. Психологічний стан вибірки характеризується використанням життєрадісності та гумору як ефективних копінг-стратегій, що дозволяють підліткам дистанціюватися від травматичного досвіду. Однак низькі показники терпимості та емпатії на тлі стресу вказують на ризик емоційного відчуження, що потребує уваги фахівців. Загалом результати дозволяють констатувати високий рівень особистісної зрілості учнів 11-го класу, які адаптують свою смислову систему до жорстких реалій сьогодення, надаючи пріоритет внутрішнім етичним нормам над несприятливими зовнішніми обставинами.

Висновки до другого розділу

Узагальнюючи результати проведеного емпіричного дослідження, слід зазначити, що воно базувалося на комплексному використанні взаємодоповнювальних психодіагностичних інструментів: методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча, яка дозволила виявити ієрархію термінальних та інструментальних цінностей, та тесту «Смисложиттєві орієнтації» (СЖО) Д. Леонтьєва, спрямованого на оцінку рівня осмисленості майбутнього,

теперішнього та минулого, а також віри у власну здатність керувати життям. Застосування цих методик дозволило встановити, що в умовах воєнної невизначеності відбувається суттєва трансформація ціннісно-сислової сфери особистості старшокласника. Спостерігається виражений зсув пріоритетів від цінностей саморозвитку, пізнання та творчості до фундаментальних цінностей збереження, таких як фізичне і психічне здоров'я та матеріальна безпека, що поєднуються з високою етичною стійкістю – чесністю та відповідальністю.

Попри збереження загального рівня осмисленості життя, зафіксованого за методикою СЖО, старшокласники стикаються зі специфічним дефіцитом емоційної насиченості в теперішньому моменті та відчуттям неможливості контролювати глобальні життєві події, що підтверджується низькими показниками за шкалою «Локус контролю життя». Основним ресурсом адаптації у цій ситуації виступає внутрішня опора, що виражається через високу суб'єктивну відповідальність (Локус контролю Я) та фокусування на мікросоціальному оточенні, зокрема на цінностях кохання та вірної дружби.

Психологічний стан вибірки характеризується використанням життєрадісності та гумору як ефективних копінг-стратегій, що дозволяють підліткам дистанціюватися від травматичного досвіду. Однак низькі показники терпимості та емпатії на тлі стресу вказують на ризик емоційного відчуження, що потребує уваги фахівців.

Загалом результати дозволяють констатувати високий рівень особистісної зрілості учнів 11-го класу, які адаптують свою смислову систему до жорстких реалій сьогодення, надаючи пріоритет внутрішнім етичним нормам над несприятливими зовнішніми обставинами.

ВИСНОВОК

У межах проведеної курсової роботи було реалізовано комплексне теоретико-емпіричне дослідження, спрямоване на розкриття особливостей смисложиттєвих орієнтацій старшокласників в умовах невизначеності воєнного часу. Процес наукового пошуку базувався на поєднанні фундаментальних теоретичних положень психології особистості з результатами емпіричного дослідження, що дало змогу не лише описати поточний стан ціннісної сфери старшокласників, а й простежити специфічну динаміку внутрішніх трансформацій, зумовлених екзистенційними викликами сьогодення.

1. Теоретичний аналіз проблеми засвідчив, що смисложиттєві орієнтації є фундаментальною структурою, яка виконує роль внутрішнього регулятора життєвого шляху особистості. У період ранньої юності формування цієї системи є центральним новоутворенням, оскільки саме в цей час підліток переходить до побудови власної світоглядної позиції та професійного самовизначення. Проте ситуація війни виступає потужним дестабілізуючим чинником, який руйнує звичну тяглість життя та змушує особистість передчасно інтегрувати досвід переживання глобальної загрози. Аналіз наукових джерел дозволив стверджувати, що за умов тривалої невизначеності смислової сфери особистості зазнає суттєвої реструктуризації: від ідеалістичних конструкцій підлітки переходять до більш прагматичних орієнтирів, що забезпечують психологічне виживання та адаптацію.

2. Емпіричний етап дослідження дозволив реконструювати сучасну ціннісну модель старшокласника. Кількісний аналіз термінальних цінностей продемонстрував чітку домінанту «екзистенційного блоку», де перші позиції в ієрархії посіли здоров'я, кохання та безпека. Це свідчить про те, що в умовах реальної фізичної загрози базові потреби домінують над прагненням до самореалізації чи творчості. Висока значущість міжособистісних зв'язків, зокрема любові та дружби, вказує на те, що мікросоціальне оточення сьогодні

виконує функцію основного стабілізуючого чинника та головного джерела емоційного ресурсу для молоді.

Аналіз інструментальних цінностей виявив високу особистісну зрілість респондентів, що проявляється через пріоритетність чесності, відповідальності та вихованості. У контексті воєнного часу відповідальність виступає не лише як моральна категорія, а як свідома стратегія опанування ситуації: підлітки прагнуть бути суб'єктами власної поведінки навіть тоді, коли зовнішній світ стає некерованим. Водночас зафіксоване зниження значущості терпимості до поглядів інших та непримиренність до недоліків є прямим наслідком тривалого стресу, що провокує загострення захисних механізмів психіки, спрямованих на збереження ідентичності в агресивному середовищі.

Особливий інтерес викликають результати дослідження параметрів осмисленості життя. Встановлено, що загальний показник осмисленості у більшості підлітків залишається в межах середнього рівня, що є ознакою високої життестійкості української молоді. Однак детальний розгляд субшкал виявляє глибоке внутрішнє протиріччя: зафіксовано суттєвий розрив між високою вірою у власні сили (локус контролю «Я») та відчуттям повної неможливості керувати зовнішніми подіями (локус контролю «Життя»). Така конфігурація створює специфічну напругу: одинадцятикласники готові нести відповідальність за власні вчинки, але при цьому гостро відчувають залежність своєї долі від непередбачуваних зовнішніх обставин.

Дефіцит емоційної насиченості теперішнього, виявлений за шкалою «Процес життя», свідчить про те, що повсякденність сприймається підлітками як виснажлива рутинна. В умовах війни момент «тут і зараз» часто стає джерелом тривоги, а не задоволення. Саме тому зафіксована висока значущість «життєрадісності» має сприйматися як копінг-стратегія – використання гумору для дистанціювання від травматичного досвіду. Це дозволяє молоді зберігати мотивацію до діяльності, незважаючи на загальну емоційну втому.

Якісно-кількісний аналіз зв'язку між ціннісними та смисложиттєвими орієнтаціями підтвердив припущення про «стискання» смислової сфери до кордонів особистої відповідальності та близьких стосунків. Сучасний старшокласник демонструє модель адаптивного прагматизму, де сенс життя знаходять у щоденному виконанні свого обов'язку. Така модель є ресурсною в кризових умовах, але вона потребує уваги фахівців, оскільки тривала експлуатація вольових ресурсів на фоні зниженої емоційної задоволеності може призвести до емоційного вигорання.

Таким чином, супровід старшокласників має бути зосереджений на відновленні емоційної чутливості та розширенні часової перспективи від короткострокових цілей до побудови стратегії майбутнього. Важливо підтримувати відчуття суб'єктності учнів, акцентуючи увагу на сферах життя, де вони дійсно мають вплив.

У підсумку проведена робота дозволяє констатувати, що смисложиттєва сфера старшокласників в умовах війни характеризується високим рівнем особистісної зрілості та пріоритетом внутрішніх етичних норм над зовнішніми обставинами. Вибірка демонструє здатність зберігати сенс життя через відповідальність та орієнтацію на мікросоціальне середовище.

Отримані результати можуть бути використані у консультативній практиці та для вдосконалення системи психологічної підтримки учнівської молоді в кризові періоди розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блінов О. А. Психологія бойового психічного травматизму : монографія. Київ : Талком, 2016. 336 с.
2. Гребінь-Крушельницька Н. Ю. Ціннісні орієнтації особистості як фактор розвитку мотивації досягнення успіху. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2023. № 86. С. 51–55.
3. Гріньова О. М. До проблеми розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітка. *Журнал науковий огляд*. 2016. № 10 (31). С. 1–6.
4. Євтух М. Б. Психологія формування ціннісних орієнтацій особистості в сучасному освітньому просторі : монографія. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2020. 256 с.
5. Коструба Н. С., Поліщук З. Б. Особистісна зрілість як чинник психічного здоров'я студентів під час війни. *Наукові перспективи*. 2023. № 3 (33). С. 340–348.
6. Мартинюк І. О. Ціннісні орієнтації сучасної молоді: особливості та тенденції змін. *Вісник психології і педагогіки*. 2021. Вип. 24. С. 115–123.
7. Москаленко О. В. Розвиток ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців технічного профілю : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2015. 198 с.
8. Мотков С. О. Ціннісно-сміслова сфера особистості: роль, структура та функції. *Психологічний журнал*. 2018. № 10 (20). С. 105–128.
9. Панасенко Н. М. Трансформація часової перспективи особистості в умовах воєнного стану. *Психологія і особистість*. 2023. № 1 (23). С. 134–148.
10. Панок І. В. Ціннісно-сміслові кореляції життєвих завдань особистості у студентському віці. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2021. Вип. 65. С. 213–223.

11. Пилипенко Н. М. Ціннісні орієнтації здобувача освіти як чинник мотивації. *Загальна педагогіка та історія педагогіки*. 2023. Вип. 58. Т. 2. С. 21–27.
12. Сіткар В., Сіткар С. Вплив війни на зміну людських цінностей: соціально-психологічний аспект. *Ціннісні орієнтири в сучасному світі*. Тернопіль, 2022. С. 74–78.
13. Сливка В. Ціннісно-смилова сфера особистості майбутніх психологів у професійному становленні особистості : рукопис. Мукачево : МДУ, 2020.
14. Титаренко Т. М. Особистість перед викликами війни: психологічні наслідки травматизації. *Проблеми політичної психології*. 2017. Вип. 5 (19). С. 3–10.
15. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах воєнного стану : навч. посіб. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2023. 212 с.
16. Ушакова І. М., Скидан Г. Уявлення старших школярів про своє майбутнє. *Актуальні проблеми практичної психології*. Одеса, 2024. С. 98–102.
17. Чепелева Н. В. Ціннісні пріоритети в структурі самосвідомості особистості. *Психологія і суспільство*. 2012. № 1. С. 112–118.
18. Чечель В. А. Ціннісно-смилова сфера особистості: теоретичні підходи та концептуальні основи. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2025. № 2. С. 165–170.
19. Erikson E. H. *Identity: Youth and Crisis*. New York : W. W. Norton & Company, 1968. 336 p.
20. Frankl V. E. *Search or Meaning*. Boston : Beacon Press, 2006. 165 p.
21. Kelly G. A. *The Psychology of Personal Constructs*. London : Routledge, 1991. 420 p.
22. Ryan R. M., Deci E. L. *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. New York : Guilford Press, 2017. 756 p.

23. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича. *Кропивницький інженерний фаховий коледж СумДУ*. URL: <https://kipt.sumdu.edu.ua/uk/studentam/sotsialno-psykholohichna-sluzhba/item/2478-tsinnisni-orientatsii-m-rokych> (дата звернення: 05.05.2026).
24. Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО). *Світ Психології*. URL: <https://jak.bono.odessa.ua/articles/test-smislozhittevi-orientacii.php> (дата звернення: 05.05.2026).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонтєва

Інструкція: «Вам запропоновані пари протилежних тверджень. Ваше завдання - вибрати одне з двох тверджень, яке на Вашу думку більше відповідає дійсності і відзначити одну з цифр 1, 2, 3, в залежності від того, наскільки Ви впевнені у виборі (або 0, якщо обидва твердження на Ваш погляд однаково вірні)».

1.Зазвичай мені дуже нудно	3	2	1	0	1	2	3	Зазвичай я повний енергії
2.Життя здається мені завжди хвилюючим і захоплюючим	3	2	1	0	1	2	3	Життя здається мені абсолютно спокійним і рутинним
3.У житті я не маю визначених цілей і намірів	3	2	1	0	1	2	3	В житті я маю дуже ясні цілі і наміри
4.Моє життя видається мені вкрай безглуздим і безцільним	3	2	1	0	1	2	3	Моє життя видається мені цілком осмисленим і цілеспрямованим
5.Кожен день здається мені завжди новим і несхожим на інші	3	2	1	0	1	2	3	Кожен день здається мені абсолютно схожим на всі інші
6.Коли я піду на пенсію, я займуся цікавими речами, якими завжди мріяв зайнятися	3	2	1	0	1	2	3	Коли я піду на пенсію, я постараюся не обтяжувати себе жодними турботами
7.Моє життя склалося саме так, як я мріяв	3	2	1	0	1	2	3	Моє життя склалося зовсім не так, як я мріяв
8.Я не домогся успіхів у здійсненні своїх життєвих планів	3	2	1	0	1	2	3	Я здійснив багато чого з того, що було мною заплановано в житті
9.Моє життя порожнє і нецікаве	3	2	1	0	1	2	3	Моє життя наповнене цікавими справами
10.Якби мені довелося сьогодні підводити підсумок мого життя, то я б сказав (ла), що воно було цілком осмисленим	3	2	1	0	1	2	3	Якби мені довелося сьогодні підводити підсумок мого життя, то я б сказав (ла), що воно не мало сенс
11.Якби я міг вибирати, то я б побудував своє життя цілком інакше	3	2	1	0	1	2	3	Якби я міг вибирати, то я б прожив життя ще раз так само, як живу зараз
12.Коли я дивлюся на навколишній світ, він часто приводить мене в розгубленість і занепокоєння	3	2	1	0	1	2	3	Коли я дивлюся на навколишній світ, він зовсім не викликає у мене занепокоєння і розгубленості

13.Я людина дуже обов'язкова	3	2	1	0	1	2	3	Я людина зовсім не обов'язкова
14.Я вважаю, що людина має можливість здійснити свій життєвий вибір так, як вона цього бажає	3	2	1	0	1	2	3	Я вважаю, що людина позбавлена можливості вибирати через вплив природніх здібностей і обставин
15.Я безумовно можу назвати себе цілеспрямованою людиною	3	2	1	0	1	2	3	Я не можу назвати себе цілеспрямованою людиною
16.У житті я ще не знайшов свого покликання і ясних цілей	3	2	1	0	1	2	3	В житті я знайшов своє покликання і ціль
17.Мої життєві погляди ще не визначилися	3	2	1	0	1	2	3	Мої життєві погляди цілком визначилися
18.Я вважаю, що мені вдалося знайти покликання і цікаві цілі в житті	3	2	1	0	1	2	3	Я навряд чи здатен (на) знайти покликання і цікаві цілі в житті
19.Моє життя в моїх руках і я сам керую ним	3	2	1	0	1	2	3	Моє життя не підвладне мені і воно управляється зовнішніми подіями
20.Мої повсякденні справи приносять мені задоволення і задоволеність	3	2	1	0	1	2	3	Мої повсякденні справи приносять мені суцільні неприємності і переживання

ДОДАТОК Б

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича

Інструкція. Вам будуть запропоновані картки. Завдання полягає в тому, щоб розкласти їх у порядку значущості ваших життєвих принципів.

Кожна цінність зазначена на окремій картці. Уважно прочитайте картки і оберіть найбільш значущу для вас, покладіть її на перше місце. Потім оберіть другу за значущістю цінності і покладіть її після першої. Те саме зробіть з рештою карток. Найменш важлива залишиться останньою і отримає 18 місце.

Працюйте вдумливо, не поспішаючи. Якщо під час роботи у вас зміниться точка зору, то картки можна буде поміняти місцями. Кінцевий результат має відобразити вашу реальну позицію.

Стимульний матеріал

Список А (термінальні цінності):

- активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя);
- життєва мудрість (зрілість суджень, здоровий глузд як наслідки життєвого досвіду);
- здоров'я (фізичне та психічне);
- цікава робота;
- краса природи та мистецтва (переживання прекрасного в природі та мистецтві);
- кохання (духовна та фізична близькість з коханою людиною);
- матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
- гарні і вірні друзі;
- суспільне визнання (повага оточення);
- пізнання (можливість поглиблення власної освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуального розвитку);
- продуктивне життя (максимальне використання своїх можливостей, сил і здібностей);
- розвиток (робота над собою, постійне фізичне та духовне зростання);
- розваги (приємне проведення часу, відсутність обов'язків);
- свобода (самостійність, незалежність суджень і вчинків);
- щасливе сімейне життя;
- щастя інших (розвиток та вдосконалення інших, усього народу, людства);
- творчість (можливість творчої діяльності);
- упевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх суперечностей, сумнівів).

Список В (інструментальні цінності):

- охайність, здатність тримати речі в належному вигляді порядок у справах;
- вихованість (гарні манери);
- високі запити (високі вимоги до життя, високі домагання);
- життєрадісність (почуття гумору);
- виконавська дисципліна;
- незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);
- непримиримість до недоліків у собі та в інших;
- освіченість (широта знань, висока загальна культура);
- відповідальність (почуття обов'язку, здатність тримати);
- раціоналізм (уміння логічно мислити, приймати обдумані раціональні рішення);
- самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
- сміливість у захисті власної позиції;
- розвинена воля (здатність наполягти на своєму, не пасувати перед труднощами);
- терпимість (до поглядів і думок інших, уміння пробачати іншим їх помилки);
- широта поглядів (уміння зрозуміти позицію іншого, поважати смаки, звичаї, звички інших);
- чесність (щирість, правдивість);
- ефективність у справах (працелюбство, продуктивність у праці);
- здатність до співпереживання (турботливість).